

K TEORII VÝZKUMU BYDLENÍ A URBANISMU

Mezinárodní konference Evropské sítě pro výzkum bydlení (European Network for Housing Research - ENHR), konaná 26. - 30. června 2000 ve švédském Gävle, o níž jsme referovali v **Urbanismu a územním rozvoji** v minulém roce¹⁾, otevřela znovu otázku náplně tohoto výzkumu, ale také problém formulace jeho teoretického východiska. Otázku otevřel **B. Turner**, předseda Koordinačního výboru ENHR, v č. 2/2000 **Newsletter NHR**, když se zamyslel nad vývojem výzkumného programu ENHR a jeho Pracovních skupin od roku 1986 do současnosti a nad úkoly, které si ENHR předsevzala na zlozmu století. Od původního výzkumu zaměřeného poměrně úzce na bydlení v užším smyslu byla problematika výzkumu obsahově rozšiřována na sociální problematiku v nejširším pojetí, tj. na infrastrukturu, ekonomii bydlení sociálních skupin, bydlení v sídlištních, ekologii bydlení a také otázky psychosociální. Na konferenci v červnu 2000 se tyto myšlenky vývoje disciplíny promítly v samém jejím názvu „**Fragmentace a reorientace: bydlení v 21. století**“, jejíž výsledek shrnul v několika bodech **David Clapham** v č. 4/2000 **Newsletter ENHR**. **Fragmentací** se rozumí zaměření výzkumných úkolů na dílčí problematiku fenoménu bydlení, jak jsou známy ze závěrů jednotlivých výzkumných prací. Ty neposkytují většinou podklady pro nalézání obecnějších zásad a jejich formulování. **Reorientací** výzkumu se myslí zaměření výzkumu na důsledky měnící se sociální situace společenstev, měnící se ekonomiky a s tím spojenou problematiku bydlení. **D. Clapham** v té souvislosti citoval jednoho z účastníků konference, který konstatoval, že konferenci bylo předloženo mnoho příspěvků, týkajících se **fragmentace**, ale málo příspěvků zaměřených na **reorientaci** výzkumu.

Takové konstatování považuji za **symptomatické**. To lze ověřit na publikacích vycházejících ve světě jako výsledky výzkumu bydlení, o jejichž části referují i pravidelně i **Novinky studijního a informačního oddělení ÚÚR** v příloze **Urbanismu a územního rozvoje**. Na gävleské konferenci byly předloženy většinou klasické referáty, z nově koncipovaných však i příspěvky zaměřené na globalizaci světa a řada komplexních referátů, ale vztahy k bydlení byly traktovány relativně značně izolovaně. Mezi předkladateli konferen-

ních příspěvků nacházíme množství statí od jednotlivců-individuálních autorů jako nositelů sociálních koncepcí, ale postrádají se – podle **D. Claphama** – přístupy a vyjádření institucí, organizací. Přitom se opomíjejí změny, k nimž dochází u kolektivit společnosti, jako je obec, sídliště, rodina nebo domácnost. Jen ve velké Británii bude v několika málo letech ze 100 domácností 30 domácností jednočlenných a jen 25 procent budou rodiny se dvěma dětmi. Takové změny se v příspěvcích nepromítají. Také prostorové změny ve společnosti, měnící se rozmístění obyvatelstva bude nutno reflektovat. Tradiční **society** se rozpadají a ve společnosti nabývá vrch individuální osoba, **jedinec**. To má důsledky i pro bydlení a proto to je, nebo by měl být, jeden z předmětů „reorientace“ výzkumu.

Sociologové a ostatní společenskovední pracovníci dnes souhlasně a opakovaně konstatují: Mění se společnost, její složení, mění se životní styl jedinců i kolektivit. Mění se její spotřeba z hlediska struktury i kvantity. **Postmodernu** charakterizuje problém **seberealizace**. Novodobé „bydlení“ je novým sociálním jevem, není to jen staré klasické „přístřeší“. **Globalizace** a **individualizace** společnosti mění i funkci státu. Stát už nemůže „vše“, proto také nedotuje „vše“. Intervence státu se snižuje svým obsahem i rozsahem v celém spektru života společnosti. Nastupuje stát se sníženými pravomocemi a sníženým vlivem na život jednotlivce. Zvyšuje se vliv politických stran. Stát snížil svou úlohu i v bytové výstavbě a bytové politice. Podle jiného účastníka konference „bytová politika byla produktem druhé průmyslové revoluce, ale my jsme nyní vstoupili do třetí revoluce“. Proto byla „fragmentována“ i bytová politika, ale domácnosti očekávají, že nějaká - a to diferencovaná - bude existovat i v budoucnu.

Podle **D. Claphama** se tyto změny musí promítnout i do „reorientace“ výzkumu bydlení. Musí se zkoumat, co si domácnosti přejí a očekávají od svého bydlení s přihlédnutím ke svým podmínkám. Dosavadní **sociální** výzkum na tyto otázky neodpovídal. Neodpovídal tomu ani **antropologický** přístup. Zaměření výzkumu na ev. interakce nebylo zevšeobecnováno podrobnějšími analýzami systému bydlení. Na takové otázky by se měla podle **D. Claphama** zaměřit příští **konference ENHR**.

Na konferenci v Gävle bylo přítomno 410 výzkumníků ze 44 zemí světa. Pracovali v 19 sekcích; referátů bylo předloženo 331. Promítly se zde výsledky výzkumu jednotlivců z celé Evropy, pracujících v cca 20 **pracovních skupinách ENHR**. Přibližme si témata některých referátů. Pracovní skupina „**East European Housing and Urban Policy**“ měla svými členy podíl na zasedání i dalších sekcí. Má v úmyslu zaměřit se na dvě zásadní témata: politika sociálního bydlení a finanční a společenské podmínky obnovy měst. Pracovní skupiny „**Migration, Residential Mobility and Housing Policy**“ předložila 19 dokumentů s tématy stěhování, modelů bydlení, strategie bytové politiky, sídliště a sociální aspekty. Skupina „**Housing and Health**“ přechází od teoretických otázek jako např. měření zdravotního stavu k aplikaci v praxi se zaměřením na jednotlivé stránky bydlení jako faktoru podmiňujícího i zdravotní stav bydlících osob, to je jeho fyzické podmínky, psychologické aspekty ap. a to ve vztahu k celé společnosti.

Pracovní skupina „**Housing and Theory**“, dosud vedená koordinátory **Bo Bengtssonem** a **Jimem Kemenym**, konstatovala, že nic není pro výzkum tak praktického jako „dobrá teorie“. Přitom však není možné zastírat, že studie o bydlení postrádají **teoretické zdůvodnění**. To byla skutečnost i 90. let. V budoucnu by se to mělo změnit. O to by se měli zasloužit i noví koordinátoři **Chris Allen** z European Studies Research Institute z Univerzity v Salfordu a **Craig Gurney** z Cardiffské univerzity.

Teoretická základna každé vědy je přirozeně principiální pro každou z nich. To platí nesporně také o **výzkumu bydlení** – a nově i výzkumu **urbanity** nebo **urbanismu**. Domnívám se, že jak koordinátoři, tak členové pracovní skupiny „**Housing and Theory**“ jsou zbytečně skeptičtí nebo hyperkritičtí. Nemyslím, že při hledání manka existujícího ve spojení s výzkumem bydlení a „reorientací“, chtějí hledat jen „něco pro něco“, aby specifikovali blíže oprávnění, obsah a zaměření své pracovní skupiny, a že tím nemyslí např. obohacení teorie „výzkumu“, nýbrž teorie „bydlení“. Sám se domnívám, že pojem „bydlení“ má nejen obecnou náplň v podobě „přístřeší“, ale jsou v něm obsažena všechna sociálně ekonomická, antropologická a kulturní specifika s tím spojená

a odlišující jeho meze a náplň od ostatních aspektů v této oblasti výzkumu.

Přijmeme-li tedy koncepci „jako teorii o rozšířeném poznávání předmětu výzkumu“, můžeme přistoupit na metodu rozvíjení předmětu šetření jak do **šíře**, tak do **hloubky**. Rozšířením myslím koncepci rozvinutí **horizontálního** přístupu na jedné a **vertikální** rozšíření na straně druhé. Příkladem prvního přístupu je rozšiřování věcné a územní, navazující na klasická šetření kvantitativních ukazatelů v propojení s ukazateli kvalitativními spojenými s bydlením. Myslím tím však i rozšíření plošného zaměření ve smyslu ryze územním. Vertikální přístup je novější povahy a míní se jím **psychosociální aspekty bydlení**, šetření interakcí ve formě interpersonálních vztahů a komunikací nebo vztahů mezi lidmi a organizacemi nebo pouze mezi organizacemi. Tyto vztahy nabývají stále na větším významu a charakterizují nejnovější fázi těchto relací.

D. Clapham správně konstatoval, že proměny moderní společnosti již samy nabízejí nové předměty a zaměření výzkumu bydlení. Život to nabízí téměř na každém kroku. Jako přímo exemplární lze podle mne uvést např. závěrečné komuniké přijaté na zasedání **ministrů pro bydlení** zemí Evropské unie 25. – 26. září v Paříži. Zasedání bylo věnováno „vládní politice k přístupu občanů k bydlení“. V samém programu uvedeného setkání se naplňuje přání po novém tématu a nové interakci, zde mezi veřejnými organizacemi na jedné straně a občanskými kolektivitami na druhé straně s tím, že každá tato druhá kolektivita se může v konkrétních případech rozpadat na velké množství jedinců. Samo zdůvodnění pro přijetí komuniké má ukázkovou podobu. Východiskem („*teorie bydlení*“, pozn. A. A.) bylo zjištění, že informace jednotlivých ministrů pro otázky bydlení umožňují „vytvářet společnou vizi o rozvoji vládní bytové politiky v jednotlivých zemích, tak i o stavu na bytovém trhu“. Zdá se, že praxe zde předešla teoretické úvahy; je zde jasný **předmět** potenciaálního vědeckého výzkumu konkrétního společenského problému, jsou zde dokonce již praktické anticipované **poznatky**. V komuniké chybí jen „teoretické zdůvodnění“. Ale zdá se, že ho právě teď a právě zde nebylo předem třeba. To není nejradostnější poznatek pro „výzkum bydlení“. Komuniké konstatovalo, že na odpovědnosti za bytovou politiku se podílí jak veřejný, tak soukromý sektor. Konstatoují se rozdíly mezi zeměmi. Velmi to

připomíná racionální zdůvodnění formulované při přijetí usnesení vlády České republiky 10. října 1999 č. 1088/1999 **ke státní bytové politice** v České republice. Přes výhrady k byrokratickým přístupům různých veřejných orgánů – zde jednak českých, jednak bruselských – musíme uznat, že celé komuniké je přímo výzvou k vědeckému prohloubení „**poznáního**“, byť to bude „**ex post**“. Ministři se v Paříži odvolávali na názory expertů pro otázky bydlení a na zasedání Mezinárodního fóra o bydlení v Lisabonu na jaře roku 2000. V komuniké se výslovně praví, že účastí expertů na řešení bytové politiky „roste význam nestátních organizací“. Budiž mi dovoleno citovat v té souvislosti podobný odkaz uvedený v rámci námětů přijatých na regionální konferenci České společnosti pro bydlení konané 26. 10. 2000 v Jablonci nad Nisou, která má takovou povahu „nestátní organizace“, zabývající se otázkami bydlení, bytové politiky a bytové výstavby. V rámci bodu 4. bylo konstatováno, že výměna názorů přispívá k rozšíření znalostí o aktuálních opatřeních v bytové politice na úrovni celostátní a o vypracovaných podkladech pro bytovou politiku krajů. Ministři pro bydlení jako by vypočítávali náměty pro výzkum bydlení, když dále v úvodu citují další problémy: vládní bytová politika má podle nich zajistit, aby domácnosti měly k bydlení přístup bez ohledu na svou sociální situaci, dávají podnět k tomu, aby byla podpořena politika výstavby bytů tam, kde je to potřebné a pomoc regionům „s cílem vytvoření politiky udržitelného vývoje a městské obnovy“. Zde jako by se reagovalo na gävleskou konferenci, která rozšířila výzkum bydlení o „výzkum urbánní“. Ministři se v Paříži zabývali i pokračováním v realizaci závěrů konference HABITAT II v Istanbulu 1996, které by měly vést „k zlepšení stavu lidských sídel ve světě“. Z dalších myšlenek komuniké uvádím ještě konstatování, že „subvencování bydlení je nezbytné“, i když je třeba hodnotit nejen pozitivní, ale i negativní stránku této podpory. V té souvislosti citujme, že „Pozornost je třeba věnovat též kontrole nájmu, která je prostředkem rovnováhy na trhu“.

Jedním z bodů jednání ministrů pro bydlení v Paříži bylo i zhodnocení „významu registru bytů“ jako pomůcky řešení bytové politiky. Myšlenkou založení „registru bytů“ jako nástroje pro bytovou politiku jsme se již v Československu zabývali v souvislosti se sčítáními lidu 1970, 1980

i 1991 jako s celostátním nástrojem bytové výstavby. Nikdy nebyl realizován pro nákladnost zavedení, ale hlavně nákladnost jeho udržování v aktuálním stavu (ač na jeho založení a vedení bylo přijato vládní usnesení). Tak se myšlenka realizovala jen na úrovni některých měst jako např. v Ústí nad Labem, v Ostrově nad Ohří aj.

Náměty pro výzkum bydlení a výzkum měst v celoevropském měřítku však obsahuje i další dokument, totiž Ministerská deklarace ministrů a vedoucích delegací na setkání zástupců Výboru Hospodářské komise pro Evropu pro lidská sídla z 19. září 2000 v Ženevě. Deklarace se týká trvale udržitelné kvality života v Regionu HKE v 21. století. Jde o podporu reforem bydlení, o podporu obnovy měst, revitalizaci městských center a otázky financování bydlení, čili ve zkratce o souhrnný návrh „výzkumu bydlení a výzkumu měst“. Je to další podnět pro rozšíření vědeckého výzkumu, jak to požadovala mezinárodní konference v Gävle.

Vzhledem k tomu, že výzkum bydlení v rámci ENHR byl v roce 2000 rozšířen o výzkum měst, byť se název organizace ENHR nezměnil, je vhodné upozornit, že reakcí na to bylo založení nové Pracovní skupiny ENHR „**Poverty Neighbourhoods**“ („Chudá sídliště“), vedené **Jürgenem Friedrichem** z Univerzity v Kolíně nad Rýnem. Ta chce zjišťovat vznik a změny na takových sídlištích, životní podmínky lidí tam žijících, vliv na bytovou politiku a strategii místních orgánů. Další iniciativy s rozšířením spektra výzkumu ENHR se chce chopit Pracovní skupina „**Federal Housing System**“, která se bude zaměřovat na lokální bytovou politiku v zemích s federálním uspořádáním jako Spojené království a podobně. Koordinátorem je **D. Clapham** a **Bob Smith** z Cardiffské Univerzity, čímž prof. Clapham realizuje svůj projekt rozšíření výzkumu bydlení na další sféru.

Jiným podnětem by mohlo být u nyní rozšířeného výzkumu urbanity založení „**Společnosti pro dějiny měst a urbanizační bádání**“ („*Gesellschaft für Stadtgeschichte und Urbanisierungsforschung*“) 30. 9. – 2. 10. 2000 v Berlíně. Založením se uskutečnil již starší záměr vědeckého studia dějin měst, která sehrávala v historii národů vždy důležitou roli. V našich podmínkách by takovou specifickou úlohu měly převzít např. některé ústavy Akademie věd ČR nebo výzkumné pracoviště, o jehož zřízení se uvažuje, které by měly předpoklady organizační, vědecké

i odborné. V české literatuře najdeme k tomuto tématu bohaté prameny, z nichž vyjímáme časově „klíčové“, např. **Vojtíškovu** studii o historii měst v Českých zemích²⁾, **Srbovu** analýzu populačního problému velkoměst se zaměřením na válečná a první poválečná léta druhé světové války³⁾ a velkou práci **Musilovu**⁴⁾ a společně s **Ryšavým** vylíčením urbanizace českých zemí po roce 1850⁵⁾ a četné publikace a články J. Hrůzy, B. Borovičky a dalších.

Myslím, že „teoretické otázky výzkumu bydlení“ (a urbanismu) mají v řadě zemí solidní základy a že lze pokračovat v jejich rozvíjení. Platí to také o České republice.

Alois Andrlé

Poznámky:

1) *Andrlé, A.: Mezinárodní konference ENHR v roce 2000, 2001, 2002. In: Urbanismus a územní rozvoj, č. 4, 2000, 36 - 37.*

2) *Vojtíšek, V. O českých městech. Praha, 1940. Nakl. V. Petr.*

3) *Srb, V.: Populační problém velkoměst. Praha, 1948. Nakl. V. Petr.*

4) *Musil, J.: Urbanizace v socialistických zemích. Praha, 1977. Svoboda*

5) *Musil, J. a Ryšavý, Z.: Urbanizace na území ČSR v období 1850 - 1980. In: Demografie, 24, 1982, s. 221 - 230.*